

Pest a XVIII. század végén

Irta PÁSZTOR MIHÁLY

Az újvárosi telekárverésen nem a görögök, hanem a pesti építőmesterek és ácsok vásárolták össze a legtöbb telket. Pest vagyons és mindenesetre legtekintélyesebb polgárai voltak ők abban az időben. Számuk nem nagy, de szavukat meghallgatják a század-bizottságban és a városi tanácsban egyaránt. Nem is csoda. A fejlődő városban állandó konjunktúrája volt az építkezésnek és például már 1771-ben öt ácsmester 184 legény-nyel, 1775-ben hét kőművesmester 141 legény-nyel és 14 inással dolgozott. 1789-ben Jung József építőmester és Feszl György János ácsmester vette meg azt a két drága telket, amelyen ma a Pesti Hazai Takarékpénztár központi palotája áll. Feszl Györgynek volt akkoriban a legtöbb és legnagyobb kiterjedésű telke Pesten. Ő volt itt az első telek-spekuláns, aki már nem csak azért vásárolt telket, hogy házat építsen rá, hanem azért is, hogy kihasználva a városfejlődés következtében támadt értékelme-ke-dest, üzérkedjék velük. De tőkebe- fektetésnek is jó volt a telek. A francia háborúk alatt a papírpénz egyre szaporodott, vásárló ereje pedig sorvadt. Nőtt a drágaság, drágult a telek is és Feszl György, aki észrevette ezt a folyamatot, minden szabad pénzért telket vett.

Gödörök és pocsolvák a mai Ferenc József-téren

1791-ben igazán garasokért öt ácsmester vásárolta meg azt a közel tízezer négyszögölnyi telekcsoportot is, amelyet a mai Ferenc József-tér, Akadémia-utca, Nádor-utca, Zrínyi-utca és Széchenyi-utca kerít be. Ez a város legszomorubb állapotban levő része volt akkoriban. A Duna partjától a mai Nádor-utcaig két méter mélységű gödörök, pocsolvák és a vásárok után visszamaradt szemétdombok ékeltelítették a város e tájékát, amelyből később, — sokkal később — a mai Ferenc József-tér formálódott. Az öt ácsmester 4047 forintot fizetett ezért az elhanyagolt állapotban levő hatalmas térségért, melyet Schilson báró már be sem vett szabályozási programjába, annyira rossz állapotban volt. Ezen a területen rendezték be ácstelepeiket. Az a Zrínyi-utca és Béla-utca közötti teleksáv, amelyen ma a rendőrfőkapitányság palotája áll, a Ferenc József-térről a Nádor-utcaig Feszl Jánosé és Lichtenwallner Ferencé; az a teleksáv, amelynek a Duna felőli részén a GYOSZ háza áll: Hacker Józsefé; az Arany János-utca déli oldala mentén húzódó teleksáv Kardetter Tamásé; az Arany János-utca észak felőli oldalán húzódó két ácstelep Spiegel Simoné és Feszl Györgyé.

Tizenöt krajcárt, vagyis 5 garast fizetett Spiegel Simon 1791-ben ama telek négyszögöletért, melyen ma az Akadémia-utca 5. számú ház áll. 1918 elején pedig 1500—2000 korona között mozgott a telek forgalmi értéke ezen a vidéken. A pesti telekáraknak a két dátum közé eső fejlődéstörténete egymaga is regénybeillő, de ugyanolyan érdekes ama polgári családok históriája is, kik 150 esztendővel ezelőtt garasokért vették meg azokat az óriási területeket, melyeken ma hatalmas bérpaloták sokasága fiadzza a nagy bérházjövendelmeket.

Akik először sejtették meg az Újváros jövendőjében a vagyonszerzési lehetőségeket, azokat az építőmestereket és ácsokat nemcsak a célszellem és a közös érdek fűzte szövetségbe, hanem a családi kötelék is. A pesti görög templom építőjének Jung Józsefnek gyönyörű leányát Annát a dúsgazdag ácsmester fia, Feszl Mihály veszi feleségül. Kardetter Tamás leányát Spiegel József veszi feleségül és attól fogva a sógorok: Spiegel József és Kardetter Lipót szövetségesek a vállalkozásokban is; Wieser Ferenc ácsmester viszont Spiegel Erzsébetet veszi nőül. A vagyon pedig egyre gyarapszik és a vagyonnal együtt nő a tekintély is. Így, mikor Széchenyi István 1827-ben megalapítja a Nemzeti Casinót, a magnások maguk közé veszik tag-nak Spiegel József ácsmestert is. 1831-ben pedig nemességet is kap a Kardetter- és Spiegel-familia.

Kardetter Tamásból és gyermekeiből algyestli Algyayak lesznek. Spiegelékből algyestli Tüköryek. Tüköry Sándor — Spiegel József fia — már nem folytatja apja mesterségét, sörgyártásra adja magát és kiderül, hogy a sör jobban fizet, mint az ácsmesterség. Sörgyártó a mai Vigszínház mellett építi fel, a Vigszínház helyén pedig felépíti a később olyan hírhedté vált „Ujvilág” néven ismert mulatót és sör-csarnokot. Itt méri a népnek Tüköry „friss csapolású” sörét. Azt a területet, melyen a sörgyár állott — a Csáky-utcától a Rudolf-térig — még az öreg Kardetter vásárolta. Tőle örökölték a Tüköryek. Később az egész utcát, a mai Szent István-körutat a sörgyárosról nevezték el Tüköry-gátnak. A múlt század nyolcvanas éveiben lassacskán eltűnik a Tüköry név a pesti teleknyelvekből, eltűnnek a hajdan olyan gazdag és hatalmas ácsmesterek nevei. Ellenben az egykori ács-telepek helyén a Dunaparton és a Nádor-utcaiban a XIX. század negyvenes éveiben már szép, komoly empire-paloták sorjázanak. A Dunára néző paloták előtt pedig képződnek a Ferenc József-tér.

A „Londonná serdülő Pest”

Csodálatos, hogy jószemű emberek a város fejlődésének ezt a nagy-szerű állomását félszázaddal előbb megálmodták. Schwartner Márton, a nagy magyar statisztikus híres könyvében a századfordulón már a „Londonná serdülő Pest”-ről beszél; gróf Hofmannsegg pedig, ki tudvalevően 1793-ban és 1794-ben járt nálunk, sokban élve helyezi Drezdának. Ez a világot járt és kitűnő szemű tudós őszintén megírja azt is, ami nem tetszik neki, de megírja azt is, ami tetszik. Ez a kortárs a többi között azt mondja, hogy „Budának nincs nagyvárosias képe, mert néhány épületet kivéve, háza nem valami különösek. Pest ellenben, bár kisebb, mégis sokkal szebb. Van néhány palotája, amely nagyon jól fest.” Azt írja, hogy a Gellért-hegy festői sziklatömegével és a Vár valóban impozáns épület-csoportozatával szemben ott állnak Pest szép, nagy, új házai, melyek közül egy épp a Dunaparton áll és 14 ezer forintért bért hoz. Megvallja őszintén, hogy Pest néhány utcáját kivéve, egész Magyarországon egyetlen hely sincs, hol az ember ne úgy érezné magát, mint falun. Majd így folytatja: „Buda és Pest együttvéve sokkal nagyobb, mint Drezda és Neustadt együtt. Pest sokkal szebb is. Most egy se-reg új, jó formájú ház épül Pesten, úgyhogy idővel kis Berlinné nőhet ki magát; utcai és terei olyan tágasak és szélesek.”

Mikor gróf Hofmannsegg ittjárt: már utcai világítása is volt Pestnek, de ugylátszik, ez nem tűnt fel a világgjáró természettudósnak. Pedig nagy dolog volt az utcai lámpa abban az időben. Budán már 1777 óta olajmécse világította éjszakánként az utcákat; Pesten csak 1790 január 1-én gyújtották meg az első utcai lámpákat. Egyelőre három-százat. De az is kellemes szenzáció-ként hatott a polgárság számára. A 300 lámpából nem jutott az Újvárosnak, mert az Újváros csak lassan épült. A polgárságnak nem volt pénze az építésre, úgyhogy a városi tanács erélyes rendszabá-lyokhoz folyamodott. Kihirdette, hogy aki házat a vállalt időre fel nem építi, attól visszaveszi a város a telket és másnak adja el. Ebben az időben csakugyan sok újvárosi telek eszerült gazdát. De azért a Nagyhid-utca, meg az Újvárs-tér környéke lassacskán mégis csak ki-épült, úgyhogy 1794 végén a városi tanács 63 darab új utcai lám-pát rendelt a hajóhidtól a mai evangélikus templomig húzódó ut-vonalnak meg az Erzsébet-térnek és környékének megvilágítására.

A régi idegenforgalom

A gazdasági fellendüléshez és a városfejlődéshez a politika és a háborus konjunktúra segíti hozzá Pestet. József császár élete vége felé Pest valóságos politikai központtá vált és az 1790—1791-i országgyű-lésen bele akarják venni a hitle-vélbe azt is, hogy a jövőben a dié-ták ne Pozsonyban és Budán, ha-

nem Pesten ülészenek. Az orszá-gos vásárokon és megyegyűléseken kívül a koronázó ünnepek, nádori székszolgálatok, fejedelmi látogatások, katonai nagygyakorlatok és diéták zott Magyarországot: II. Lipótot és Ferencet. A Lipót koronációjára való előkészület sok mágnást, te-mérdek követet, nemesi bandériumot hozott fel Pest-Budára; rengeteg költsékes urat, akik hetekig mulat-tak a fővárosban és szórták a pénzt. A diéta jödeig tanácskoztak, készült erre a koronázásra, miköz-ben a főurak példátlan pompát fej-tettek ki. Végül is nem Budán, ha-nem Pozsonyban koronázták meg magát az új király, de a pompaki-fejezés, a mulatozás ára, a költsé-zés haszna mégis csak Pesten maradt.

A szalaci reformátusok prediká-tora: Keresztesi József, szintén itt járt a koronázás idején és naplót vezetett. Színesen és jóízű magya-rsággal mondotta el, mi mindent lát-ott és hallott Pesten. Többi között ezeket jegyezte fel naplójába:

„E nap jött be Pestre a szatmár-megyei nagy bandérium, sötéttek ruhában, mind párdúcörösen töb-nyire párdúcformára Lipsiában fest-lett borjubörösen). Igen szép sereg vala. Vezérek voltak az ifjú Károlyi József gróf, Eleibe mentek más ban-dériumok zászlóstól. — az egy püs-pök, Eszterházy gróf, a vén Károlyi Antal gróf, ülven négyezer aranyos paripán, igen gazdag gálaruhában, ugymint: kiknek csak a kalapján lévő briliáns forgója is 40 forint vala.

Másnap egy kis eső lévén, mely a bűdös levegőt megújítja, minden-felé tolongtak a magyar főuraságok és dáma hímőkön, gyalog és pari-pákon, kiknek száma haterzet hála-dott, melyet a sok vármegyéből összedóult banderisták többletettek. Nem lehet ezeknek ruhabeli buja-ságukat eléggé leírni és csudálni az arany, az ezüst, gyöngyök és drága-kövek vesztegetésig tündökölték. A bécsi kalnások dícsékadtak, hogy csak posztóért és paszomántért töb-bet adott neki Magyarország hat milliót.”

Megtollasodtak a kereskedők, a kézművesek, a vendéglősök, a kávé-sok, a kártyafestők, meg a vásáro-sok, mert a nagy alkalomra a vásá-rok is nagyobb számmal csődül-tek Pestre a rendesnél. A Magyar Kurir írta, hogy csupán vámfizelő szeker 12.730 jött, pedig akkoriban össze-vissza csak 25 ezer állandó lakója volt Pestnek. Persze bálnak, mulatozásnak, dárúdónak se szeri, se száma. A követ urak Hacker ácsmester szálájában, meg a „Hét választó fejedelem”-ben járják a táncot. Reggeltől estig szót a mu-zsika és a kávéházakban nagyban megy a játék. Rendben megtelik a rondellaszínház is, meg a hecc-amphitheatrumban. Fogy a jó budai bor. Mulat a nép is, eleje-ajja. Jó aratása van a mai Deák Ferenc-téren felállított krajcáros színház-nak, csepürágónak, vándor komé-diásnak és hamis kártyásnak.

„Ekkor érkezett Budára Batthyány Tódor hajója a Dunán, melyet Leo-pold királynak ada coronatiokor praesent-be — írja a szalaci predi-kátor. — Ezt belől is megjártam. A kapitány emberséggel fogadott s beszéltem hosszasan a valóságos hollandiai gályákról, melyeknek ez még csak árnyékába se léphet.”

„Vizsgáltam azt a machinát vagy kerekeket, melyek által a Duna vize a budai várba vitétik fel bádog-csókón. Ez jeles mesterség.”

„Este mentem Budán az opticum theatrumba, hol egy Philidor nevű francia ur, ki Bécsből jött ide, a bámulásig produkálta magát...”

Igy Keresztesi József tiszteletes ur, a csufondáros beszédű gróf Gvadányi József pedig rigmusokban szedi tapasztalatait, mondván:

Kik az hid végénél mentek opticumba,
Kik pediglen Pesten a comediába,
Mások meg siettek Hakkernek bállyába;
Ki itt és amott eltűnt a szoros utcában.

1792-ben, Ferenc koronázásakor megint ellepi a sokadalom Pestet és Budát. A 24 éves király május 20-ára hívja össze Budára az or-

szággyűlést. Junius 6-án koroná-zák a királyt. 10-én a királynét. Az ünnepegek, mulatozások előlr l kezdődnek. Megint pompáznak az urak s a dáma és szórják a pénzt. Dandárja van a vendéglátó ipar-nak. Fellendülnek, tollasodnak a szállodások, kik lakást adnak a sok jövedvénynek. Akkoriban eszmélnek rá a pestiek, hogy a jövedelemnek mekkora bázisa a bérház; ekkor fejezi fel Pest népe az idegenfor-galomban a pénzforrást. Ez az új jövedelemforrás lendíti fel az épít-kezést az Újvárosban. A Leopold-stadt első emeletes házai abból a pénzből eszmélődnek, amit az ide-genek Pesten felejtnek.

Pest 30.000 lakója

Az Újváros pedig épült, szépült. Olykor ugyan rövid időre valami közbejött esemény ellanyhitotta a munkát — ilyen volt például 1795-ben a Martinovics-féle pör is —, de megállítani nem tudta. Mióta a városbírói székéből kibukott Hülf Móríc Bálint és egyszerű tanácsbeli lett: kezén mentek keresztül az építési tervek. Az egykori főstráza-mester nagy igyekezettel végezte dolgát s neve mellé büszkén bigy-gyesztette oda, hogy „Baukom-missär”. A népesség is napról-napra gyarapodott. 1799-ben már 29.870 lakója volt Pestnek. Ráth Pál szer-int 1803-ban már három tere, 13 utcája és 208 háza van a Lipót-városnak. De, hogy a pesti építő-mesteremberek állandóan el voltak látva munkával, eléggé bizonyítja, hogy Schwartner szerint 1807-ben öt ácsmester 516 legény-nyel és 30 inással; 12 kőművesmester pedig 442 legény-nyel és 116 inással dolgozott.

Már gróf Hofmannsegg meg-figyelte, hogy Pesten több nemes lakik, mint Budán. Ezek s a lakos-ság tehetősebb része lassacskán az Újvárosban telepszik meg, ami ért-hető is. Pesten az Újváros lesz az uri város. A Belváros is, a kül-városok is szinte öletszerűen fej-lődnek, de már az Újváros ter-vszerűen épül; utcai tágasak, háza emeletesek és mutatósak; lakásai pedig kényelmesebbek, mint a többi városrész lakásai. És bár sok mindenféle hiányzik még, amit pó-tolni kell, de azért nem lehet csu-dálni, hogy ha Pest egyik-másik betűvetőjét elragadja a lokalpatrio-talkezésed. Leyrer József, egy ide-genből ide származott könyvtáros kötetre való „szerelmes levelet” ad ki 1803-ban Pestről s megállapítja, hogy Pest utcai világítása különb Berlinénél. Elmondja, hogy az Új-városnak tizenöt esztendővel ez-előtt még nyoma sem volt. A régi város akkor a Váci-kapunál kezdő-dött és még temető volt ott, hol jelenleg az a nagy és szép ház áll, melyben a nagy kávéház van. E röviddel azelőtt pusztá téren — ugymond — olyan házak állanak, melyek tulajdonosaiknak tíz-tizenkét-ezer forint évi jövedelmet hajtanak.

A panoráma gyönyörűsége

Ráth Pál, a Pesti Utmutató és Cimtár szerkesztője, ugyanakkor a dunai panorámát dicséri. „Más sé-tány hiányában — ugymond — rengeteg emberrel, helybelivel és idegenekkel telik meg a dunaparti sétány. Nagyon kicsiny ez a sétány, viszont az az előnye, hogy forró napokon a Duna felől áramló friss levegő felüldíti benne az embert és a természetet. Amilyen pusztá és egyhangú a kilátás a város keleti része felé, olyan változatos a budai panoráma, mely a sziklás Gellért-hegyet és a pompázó szőlőhegyek háttéréből kiemelkedő meredek Várhegyet amphiteátrálisan mutatja meg. Szép ez a látvány. Azért van, hogy a Duna hidján a sarkon álló nagy kávéház előtt egész napon át sok kisebb-nagyobb társaság lustál-kodik és áldott semmittevéssel bele-feledkezik ezeknek a gyönyörűsé-geknek a nézésébe. Kellemes sétáló-hely a Duna hidja, különösen, ami-kor a nap leszűl a hegyek mögött és az árnyék ráborul a nagy fo-lyóra. Még a késő éjszakában is ta-lálni itt sétáló magános embereket. A hid és a királyi vár képe, a két Dunapart fényei, a házak ablakai-ból kicsillanó mécsvilág megmutat-kozik a víz tükrében. Ez teszi olyan vonzóvá itt a sétát, no meg az, hogy itt megszabadulunk a portól, melybe az egész város belebur-kozik...”

A XVIII. század végén és a XIX. század első éveiben ilyennek lát-ták Pestet a kortársak.

VIDÁM IRÁSOK

HALK SZERELEM

Irta ENRIQUE JARDIEL PONCELA (spanyol)

Három kinosan hosszú órája vártam. Idegességemnek alapos mentsége volt, Izabellának minden pillanatban meg kellett jönnie.

Levélben már körülbelül egy éve imádtuk egymást. Sajnos, eddig csupán édes egyszerűséget és természetességet sugárzó leveleit csókolhattam, amelyek itt feküdtek a várcsamban. Csak a mellékelt fényképről tudtam, hogy olyan búbajos, mint egy hollywoodi filmcsillag. Már szinte megbékéltem azzal a gondolattal, hogy sohasem fogom szem-től szembe látni. Ekkor jött az a csodálatos levél, amely bejelentette a megjelenését és engem ebbe a kávéházba rendelt, ahol az izgalomtól részketve vártam.

Vége! Taxi állt meg az ajtó előtt. Izabella megejtően kecses mozdulattal szállt ki belőle. Már messziről mennyei mosolyai nyújtotta felém: kis kezét és utánozhatatlan gráciával hanyatlott melém a bársony keretere.

Rendelt már nem tudom micso-dát és azonnal szerelmes leveleink-ről kezdett beszélni, mennyire hisz a boldogságunkban, mennyire szeret engem.

— Én is szívből szeretlek.
— Mi? Mit mondtál? — kérdezte.
— Hogy én téged szívből szer-letlek.

Borzalmas felismerés derengett bennem. Izabella valószínűleg nagyothall.

— Azt mondtam, hogy szívből szeretlek — ordítottam most már a fülebe, de mindjárt megbántam, mert a kávéházi vendégek, nyilván kiközökve nyugalmukból, felénk fordultak.

— Igazán szeretsz? — kérdezte azzal a csökönyösséggel, amely a szerelmesek és a biztosítási ügynö-kök sajátja! — Esküdj meg!

— Esküszöm!
— Mi? Mit mondtál?
— Esküszöm!
— De így kell mondanod: esküszöm, hogy szeretlek.

— Esküszöm, hogy szeretlek! — üvöltöttem.

Husz kávéházi vendég figyelt fel-háborodva bennünket. — Micsoda hülye! — szisztegte az egyik fél-hangon.

Akkor — folytatta Izabella, a legkevésbé sem törődve a viharral, amelyet felidézünk, — nem bántad meg, hogy eljöttem?

— Sohasem fogom megbánni — ordítottam mindenre készen, egy ponyvaregény hősenek elszántságá-val. Mi közöm ezekhez a tökfek-hez, gondoljanak, amit akarnak.

— És tetszem neked? Mondd!

— Hogy kérdezhetsz ilyesmit?
— A leveleiben azt írtad, hogy olyan álmódó az a szemem. Most is hiszed ezt?

— Igen! — ordítottam bátran. — A szemed nagyon álmódó.
— És a szempillám? mond, a szempillám!

— A szempillád olyan, mint a bár-sony. — A vendégek fele úgy bá-mult bennünket, hogy majd ki-tekerte a nyakát. Minden beszél-gés elhalt. Csak a zenekart és ket-őnket lehetett hallani. Kint az utcán összecsendültek a járókelők, az or-rukat a vastag tükörfüveghez dug-ták, hogy jobban lássák, mi történik a helyiségben.

— Mondd, boldoggá tesz a sze-relmem?

— Nagyon boldoggá.
— És mikor fogsz végre megölelni?

— Akkor foglak megölelni — ordítottam stentori hangon, mintha a parlamenti beszédemet olvasnám, — amikor... — Amde egy rendő-r közeledett és az asztalunkhoz lé-pett. — Ne tessék botrányt csinálni — mondta, — felszólítom, hogy azonnal feltűnés nélkül távozzon a helyiségből.

— Mit akar ez az ember? — kér-dezte Izabella.

— Kidobnak bennünket, mert bot-rányt csináltunk.

— Botrányt? — csodálkozott Iza-bella, — botrányt, amikor csendesen ülünk egy édes kis sarokban és egy-más fülebe suttozunk a drága tit-kainkat és azon igyekszünk, hogyan rejtjük el szerelmünket a világ elől?
— Csak a fejemmel bólintottam, hogy elkerüljem a további magya-rázásokat és eltávoztunk.

— Most boldogan élünk egy házi-kóban a városban kívül a szabad föl-dek között. Csak olykor, ha dé-lutánonként kedélyesen a teaszat-lka mellett ülünk és csevegünk, sza-ladnak felénk kapával és kaszával a vállukon földken dolgozó pá-rasztok és kérdezik ijedten:

— Jézus, Mária, mi történt?